

**Шуляк С.А.**, к. філол. наук, доц.,  
Уманський ГПУ імені Павла Тичини

### **РЕЧЕВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРОВ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МАГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА**

*В статье анализируются особенности речевой организации украинских заговоров и функционирование лексики, которая отражает магическое мировоззрение людей. Определяются стилистические фигуры, свойственные исследуемым текстам. Рассматриваются заговоры как своеобразная мировоззренческая система с магической функцией и практическим назначением.*

**Ключевые слова:** заговоры, лексика, магическое мировоззрение, текст.

**Shulyak S.A.**, Cand.Phil.Sci, Associate Professor,  
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

### **UKRAINIAN EXORCISMS LANGUAGE AS A MANIFESTATION OF MAGICAL PERSON'S WORLD OUTLOOK**

*Some peculiarities of the Ukrainian exorcisms language manifestation and vocabulary functioning, which reflects the magical person's world outlook, are analyzed in the article. Stylistic figures inherent to the researched texts are defined. Exorcisms as a peculiar system with magical function and its practical destination are considered in the article.*

**Keywords:** Ukrainian exorcism, vocabulary, magical world outlook, text.

**УДК 39 (=512.165):[27-184.3: 81'373.46]**

**Юзвяк І.П.**, асп.,  
Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України

### **САКРАЛЬНА КУЛЬТУРА ГАГАУЗЬКОГО НАРОДУ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ**

*У статті розглянуто формування етнічної та релігійної ідентичностей гагаузького народу, розвиток сакральної культури та її вплив і відображення у релігійній термінології гагаузької мови.*

**Ключові слова:** гагаузький народ, сакральна культура, християнська релігійна термінологія.

Гагаузи – балканські тюркомовні православні християни, згадки про яких починають з'являтися в історичній літературі після

середини XVIII століття, перебуваючи в складі Османської імперії на Східних Балканах. Згодом у другій половині XVIII та на початку XIX століття більшість гагаузів переселяється зі Східних Балкан на тогочасні землі Російської імперії, в південній частині Бессарабії. Причиною таких масових переселень гагаузів на ці землі було те, що вони брали участь у військових походах російсько-турецьких протистоянь на боці своїх російських одновірців. Таким чином, більшість гагаузів проживає сьогодні на території Молдови – приблизно 170 тисяч та України – 40 тисяч відповідно. Нащадки тих гагаузів, які залишилися на Східних Балканах та не переселилися у Бессарабію, зараз мешкають на території Болгарії та Греції.

Мова, культура та самоідентифікація є основними етноутворюючими компонентами гагаузів. Саме вивчення сакральної культури гагаузського народу дає нам ключ до розкриття питання їхнього етногенезу та етнічної історії.

Поняття “духовної культури” сходить до історико-філософських ідей Вільгельма фон Гумбольдта. Відповідно до його теорії історичного пізнання, всесвітня історія є результатом діяльності духовної сили, що лежить за межами пізнання, що виявляє себе через творчі здібності й особисті зусилля окремих індивідів. Плоди цієї співтворчості складають духовну культуру людства.

Духовна культура гагаузів стала об’єктом вивчення багатьох фахівців. Зокрема гагаузські вчені, такі як С. Булгар, М. Чакир, дослідили історію та культуру гагаузів, Н. Дмитрієв, Л. Покровська – гагаузську мову та культуру, Є. Квілінкова – етнорегіональні особливості традиційної духовної культури, В. Мошков – етнографічні особливості, Е. Сорочяну – гагаузську календарну обрядовість, Л. Чимпоеш – усну народну творчість. Культура, особливості мови гагаузського народу також стали зацікавленням як і українських (Т. Арнаут, І. Дрига), так і турецьких науковців (Мустафа, Хюлья Аргуншах, Мюневер Дювер) та ін.

Фольклор – важлива складова частина сакральної культури гагаузів. Саме фольклор допомагає розкрити чимало аспектів духовної культури народу, які відображають світогляд, релігійні уявлення та вірування, цінності, а також певні історичні сторінки народу, що дасть змогу пролити світло на етногенез гагаузського народу.

Із цього погляду, на нашу думку, цікавим є дослідження гагаузського сакрального фольклору як складової частини сакральної культури гагаузів.

Для кращого розуміння сутності гагаузького сакрального фольклору наводимо короткий історико-етнографічний коментар.

Християнство є одним із основних етнодиференціюючих ознак гагаузів. У формуванні етнічної спільноти гагаузького народу на ранніх етапах його історії, значну роль зіграв той факт, що вони прийняли християнство, яке докорінно вплинуло на хід етнічних процесів, а також на духовну культуру предків гагаузів. З одного боку, воно об'єднало генетично різні етнічні компоненти в єдину етнічну спільноту, а з іншого боку, воно відіграло роль етнічного розмежування гагаузів-християн від турецького мусульманського населення на Балканах і в той же час стало основою для різноетнічних народів – болгарів і гагаузів, греків та гагаузів.

Тобто, можна припустити, що бути християнином на Балканах (XIX – початок XX століття) у той час – означало мати, зберігати та передавати нащадкам свою культуру, мову, віру, традиції та звичаї. Саме останні мали тісний зв'язок з релігією гагаузького народу, і навіть найменше недотримання традицій було рівнозначним відходу від віри. Це мало значний вплив на подальшу історію християнства гагаузів, а також на появу у християнській традиції гагаузів релігійних синкретичних ознак (християнства та язичництва), про що ми згадуватимемо далі.

Сакральний фольклор гагаузького народу представлений надзвичайно різноманітно та багато. Сюди належать релігійні пісні (пісні з старозаповітним та новозаповітним сюжетами), духовні вірші, пісні-проповіді, пісні-покаяння, народні пісні, різдвяні колядки, новорічні привітання, лазарські пісні, проповіді, пісні Піпируди/ Додоли, апокрифи та пісні-замовляння.

У дослідженні ми звернемо увагу на декілька аспектів сакральної самобутньої культури гагаузького народу:

**Народні замовляння.** У традиційному гагаузькому суспільстві деякі хвороби трактувалися як результат негативного впливу природи на людину, а інші сприймалися як доля, як Божа воля, якої не оминати. Це свідчить саме про вплив християнства на формування світогляду народу: хворобу почали сприймати як покарання за гріх та Божу кару [Квилинкова 2010, с. 26 ].

У традиційній духовній культурі гагаузів *ilaççı* (цілитель) та *okuycisi* (досл. читач, тобто той, хто читає замовляння) відігравали та продовжують відігравати важливу роль серед жителів сіл та невеликих міст Гагаузії, як консультанти фізичного та психоемоційного стану здоров'я жителів. До них звертаються у

будь-якому питанню щодо здоров'я і ці замовляння та молитви завжди містять вербальний компонент. Як не можна уявити гагаузького села без священика, так його не можна уявити без цілительів та знахарів. Тексти замовлянь передавалася та продовжують передаватися з покоління в покоління, при чому лише молодому поколінню (дочці, невістці, внучці), які б надалі могли продовжувати практику зцілення. Цікавим є той факт, що в сакральній культурі гагаузів практикою лікування займалися лише жінки і дуже рідко чоловіки. Будь-яке вербальне формулювання, яке читають усно в гагаузькій сакральній культурі з метою зцілення хворого має назву *okumak* (*читати*).

Дослідник С. Булгар зазначає, що межі між молитвою та замовлянням (*okumak*) часто стираються, особливо тоді, коли ці *okumak* закликають захист надлюдських сил, так само як офіційні церковні молитви. В той же час як і *okumak* так і молитви можуть закликати вищі сили (Бога) не тільки для досягнень християнського духовного життя, а також і для конкретних життєвих потреб віруючих [Булгар 2005, с. 478]. Дослідниця Є. Квілінкова виділяє такі тематичні групи замовлянь:

1. Лікувальні замовляння.

1.1. Замовляння від страху (*korku için okumak*).

*Acın erä gitsin, tuz gibi daalsın. Yardım olsun Alaadan, Allaadan, ayozdan. Siladan, gündan, acın süünsün, sünsün daaya girsin, Vani da doorulsun. (Хай біль твоя ввійде в землю, хай розсиплеться, як сіль. Хай буде допомога від Бога, від Бога святого, (?), від Сонця. Хай твій біль погасне, погасне, піде в гору, а Іванко хай одужає* [Квілінкова 2007, с. 288].

На перший погляд, може здатися парадоксальним звертання в гагаузьких замовляннях до сил природи, зокрема до молодого місяця, щоб той забрав переляк з дочки або до сонця та до Бога та святих.

Проте, як зазначає дослідниця Мечковська, такі звертання спричинені “невизначеністю адресату замовляння: той, хто робить замовляння звертається до різних, в тому числі й “несумісних” вищих сил, наприклад до християнських захисників (до Господа Бога Всемогутнього, Діви Марії, Трійці) та одночасно (незважаючи на заборони офіційного християнства), до малих “вищих сил”, віра в яких збереглася ще з язичницьких часів: до зірки-зоряниці, сонця, світлого князя-місяця, вітру” [ Мечковская,1998, с. 201].

У цьому замовлянні натрапляємо на такі релігійні лексеми:

*Iisuzum* – мій Ісусе, *Papaya* – Богородиця, *Gök Vobası* – Отець Небесний, *can* – душа, *dâul* – диявол, *dişman* – тут в значенні нечиста сила, *Allah* – Господь, (ПМА, Джолтай, С.Е.К.); *Voje Materi* – Божа матір (ПМА, Бешгез, Р.В.В.).

1.2. Замовляння від вроків (*nazar için okumak*).

a) *Alaca kuş konmuş, taşta gitsin consun.*

*Taş patlasın, taş çatlasın – Vaninin nazarı tuz gibi daalsın.*

***Alaanın yardımınnan, Papayanın izin (in) nân***

*Nazar pustilaaya gitsin,*

*(Üfleer üç kere)*

*Яскрава пташка приземлилась.*

*Хай приземляється на камінь.*

*Камінь хай трісне, камінь хай лусне – Іванкові вроки хай розіб'ються, мов сіль.*

***З Божою допомогою, з наказу Богородиці***

*Хай вроки підуть в пустелю.*

*(дмухає три рази)*

б) *Ceerindä*

*Alaa görer, acın büüülü, ceerini tutmuş.*

*Nazar ahhh ( Üfleer)*

*Acın erä gitsin, tuz gibi daalsın.*

***Yardım olsun. Allaadan Allaadan ayozdan.***

*Siladan, gündään, acın süünsün.*

*Sünsün daaya girsin,*

*Vani da doorulsun.*

*На твоїй печинці, Бог Бачить, біль твоїй зачарований,*

*Печінку вразив. Ахххх вроки ( дмухає)*

*Пусть біль твоїй піде в землю,*

*Хай розсиплеться, мов сіль,*

*Хай буде допомога від Бога, від Бога святого,*

*(?), від Сонця,*

*Хай біль твоїй погасне, погасне та піде в гору,*

*А Іванко хай одужає.*

У цих народних замовляннях представлено такі релігійні терміни як:

*Iisuzum* – мій Ісусе, *Allaanın yardımınan* – з Божою допомогою, *Rapayanın izinän* – з дозволу Богородиці, *Allaa* – Бог (с. Томай, М. Карабаджак, записала М. Дурбайло, 1972), *Allaa koreer* – хай Бог береже! (с. Баурчи, Е. Афатарли, записала М. Дурбайло, 1972).

1.3. Замовляння від захворювання суглобів (самка) – *samkadan okumak*. Зважаючи на велику кількість християнських релігійних лексем, подаємо текст цього замовляння.

*Samka neagră, samka albă,*  
*samka*  
*casare, samla sare, samka nare.*  
***Mariya Magdalina, Allaa,***  
***Panaya,***  
***Iisus Hristos, al bu candan o***  
***acilari,***  
***kirma onun kemikläрни. Şükür,***  
***Senin kuvedin, büük Senin acıyanın***  
***pek paalı. Sänsin benim canimin***  
***örtüsü. Sänsin benim Kurtarıcım.***  
***Prost et benim günahlarmı.***  
***Kaldır beni ayaa.***  
***Şükür Bobaya, hem Oolaa, hem***  
***Ayoz Duha, hem şindi hem hojma***  
***daymaların daymaların çok. Amin.***  
***Prost et beni, Allahım, günahkerim.***

Самка чорна, самка біла,  
самка(?), самка жовта, самка  
(?). **Марія Магдалина,**  
**Всевишній, Богородиця, Ісус**  
**Христос, забери у цієї душі її**  
**біль, не “ламай” її кісток.**  
Слава. **Твоя сила велика.** Твоє  
співпереживання дуже цінне.  
Ти покровитель душі моєї, ти  
мій **Спаситель, прости мої**  
**гріхи, підними мене на ноги**  
(позбав мене від хвороби).  
Слава Отцю і Сину, і  
Святому Духу зараз і на віки  
віків. Амінь. Прости мене,  
Всевишній, я є грішник.

Отож як бачимо у цьому замовлянні є чимало релігійних лексем:

*Allaa* – Бог, *Panaya* – Богородиця, *Iisus Hristos* – Ісус Христос, *Mariya Magdalina* – Марія Магдалина, *Kurtacım* – мій Спасителю, *Voba* – Отець, *Oola* – Син Господній, *Ayoz Duh* – Святий Дух, *Allahım* – мій Боже, *günah* – гріх, *günahker* – грішник, *prost etmaa* – прощати (ПМА, Бешгез, Р.В.В.).

Як зазначає дослідниця Е. Н. Квілінкова, особливістю гагаузьких замовлянь є їх “нерозвинутість” — майже всі записані тексти є достатньо короткими за змістом [Квілінкова 2011, с. 109].

Ще одним цікавим фактом є те, що у гагаузьких замовляннях поєднана релігійна мусульманська та християнська релігійна лексика. Гагаузи, будучи православними християнами, вживають у

сакральному фольклорі такі лексеми та словосполучення як: *Allaa – Бог, Allaanın yardımınan – з Божою допомогою, Allaa koreer – хай Бог береже!* та інші.

Відомий лінгвіст Л. Покровська, яка досліджувала гагаузьку християнську термінологію зазначає, що незважаючи на територіальну та лінгвістичну близькість гагаузьких та турецьких говорів в північно-східній Болгарії, складно припустити, що гагаузи-християни могли запозичити арабські та перські запозичення усним шляхом від турків-мусульманів в процесі безпосередніх контактів. Усі ці мусульманські терміни переосмислені в гагаузькій мові у відповідності до понять християнської релігії. Аналізуючи гагаузьку християнську релігійну термінологію, науковець зазначає, що релігійна термінологія у караманлійців<sup>2</sup> та гагаузів майже збігається, вплив караманлійської релігійної літератури на гагаузькі релігійні терміни є безперечним [Булгар 2007, с. 9]. Таким чином, можна зробити висновок, що як на Балканах, так і в Бессарабії, проникнення караманлійської літератури в культуру гагаузів, в першу чергу відбувалося через посередництво православної церкви. Якщо друковані твори на “караманлі” не були широко поширені серед гагаузів, то читання в церкві молитов, проповідей, символу віри та інших православних текстів долучало до караманлійської літератури маси прихожан [Покровская 1997, с. 139].

Тобто саме православна церква виступила тим мостом, через який гагаузи пізнали караманлійську релігійну літературу, а разом із нею запозичили мусульманські терміни, які пристосували до своєї релігійної культури. Цю традицію розвинув протоієрей М. Чакир, переклавши всі релігійні тексти на гагаузькою мовою. Розвитку його ідей перешкоджали історичні реалії, проте ця робота триває і досі. Продовжуючи тему синкретизму християнського та містичного (язичницького), розглянемо місце апокрифічних молитов у сакральній культурі гагаузів та їх вплив на формування та збагачення релігійної термінології гагаузької мови.

### **Апокрифічні молитви.**

Апокрифічні молитви гагаузького фольклору – це своєрідний синкретизм християнського і містичного. Є. Квілінкова вказує, що апокрифи у гагаузів є різновидністю оберегу. Раніше їх носили у кишені сорочки, а також зберігали вдома як оберіг від хвороб та

---

<sup>2</sup> Караманлійці – турки-християни, які походять з Анатолії.

нечистої сили. Цей звичай поширений у гагаузів і до сьогодні. Зошит, у якому записані апокрифічні молитви та пісні релігійного змісту, зберігають біля ікони і щоденно, чи час від часу, хтось із домашніх їх читає.

Більша частина таких молитов велика за обсягом. Цікавим є той факт, що кожен, кому в руки потрапляли такі молитви, повинен був їх переписати і подарувати релігійно налаштованим родичам чи односельцям. При переписуванні треба було дотримуватися суворих правил, які стверджували, якщо буде пропущено чи змінено хоча б одне слово, то на таку людину чекає велике покарання [Квилинкова 2011, с. 158].

Розглянемо найпоширеніший апокриф “Сон Богородиці”. У гагаузького народу побутувала така думка, що ці твори мають велику магічну силу, здатні оберігати від нечистої сили, приносити достаток, благополуччя, здоров’я. Цей апокриф, на думку дослідниці Є. Квілінкової, і зараз має особливу значимість у релігійних поглядах гагаузів. За словами інформаторів, “Сон Богородиці” читають людині в передсмертному стані, щоб полегшити її муки. Важливим є і походження цього апокрифу. У ньому ми знаходимо чимало російських слів, що дає підставу вважати, що він був перекладений гагаузською з російської мови. Наводимо уривок цього сакрального фольклорного твору, аби виявити та простежити функціонування християнської релігійної лексики:

*Kim da gidecek **stenoz olmaa** da, senin da düşün, **Panıyanın**, da dönücek geeri saalıklan. Hem de genä karı da, anı küçük uşak – lofusa, olucek yanında senin da düşün, **Panıyanın**, da korıyecek vonu da pak erdä da olucek saalıy, hem da isläälii. Adam da ne kadar çok **günnası** olsun, vo adamı bütün **üreklän Allaa prost edecek adamın günahların**, da **Benim Anam, Panıya**, görünecek vo adama, **Bän** da görünücam o adama, vonun, anı bölä o adam **can** verärkän da Arahangel Mihail canını da götürecek vo adamın canını Avramın hem Yakovun, şennenecek orada, **Benim gökümda**, hepsiniz **doorular**.*

*У того, хто піде **вінчатися** твоїй буде сон, **Богородиці**, повернеться з церкви додому здоровим. І знову, якщо у породіллі при собі буде твоїй сон, **Богородиці**, він збереже її, і вона буде здорова (?). І скільки б не було у людини **гріхів**, **Бог простить** йому його **гріхи** і **моя Мати, Богородиця**, з’явиться цій людині, і **Я** “з’явлюся” цій людині, для того, щоб коли та людина буде **віддавати душу** (помирати), і Архангел Михаїл “віднесе” її **душу** до Авраама і Якова, там, на **Моїх Небесах** будете радіти всі мої **праведники**.*



Релігійна термінологія представлена так: *can* – душа, *stenoz olmaa* – вінчатися, *Rapıya* – Богородиця, *günna* – гріх, *Allaa* – Бог, *prost etmee* – прощати, *Benim Anam* – моя Мати (в тексті в значенні Діва Марія), *Benim göküm* – мої Небеса, *doorular* – праведники.

Отже, дослідження гагаузької сакральної культури на сучасному етапі показує, що процеси всесвітньої глобалізації майже не торкнулися її. Звичайно, що цьому сприяли певні етнічні особливості: компактне проживання в сільській місцевості, патріархальний уклад життя, роль сільської общини і думки оточення. Усе це призвело до того, що духовна культура гагаузів залишилася незмінною протягом століть. Аналіз одного із фольклорних жанрів – замовлянь ще раз це підтверджує.

Жанр замовлянь в гагаузькій культурі відображає її сакральну культуру: частково язичницький світогляд, у якому зазвичай фігурують світила, природні стихії, фантастичні істоти предмети, але разом з тим пізніше, в добу християнства в замовляння ввійшло багато християнських елементів, звернення за Божою допомогою, уривки молитов, благань. І тому цей жанр гагаузького фольклору можна назвати синкретичним, як і духовну культуру загалом. Не менш цікавим для дослідження гагаузької сакральної культури є жанр апокрифічних молитов.

Загалом сакральний фольклор гагаузького народу дає дуже багатий матеріал для аналізу та подальшого опрацювання з погляду етнолінгвістики, лінгвокультурології, термінологічних та концептуальних досліджень

#### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Булгар С. С. История и культура гагаузов / С. С. Булгар – Кишенев, 2006, – 748 с.
2. Губогло М.Н. Малые тюркоязычные народы Балканского полуострова (К вопросу о происхождении гагаузов) / Губогло М. Н – М., 1967.
3. Из истории литературы гагаузов XIX – нач. XX вв. // С. Булгар, Д. Чакир, М. Чакир, М. М. Чакир. – Кишинев, 2005.
4. Квилинкова Е. Н. Гагаузкий песенный фольклор – “Грамматика жизни” / Е.Н. Квилинкова – Кишенев, 2011. – 285 с.
5. Квилинкова Е. Н. Заговоры, магия и обереги в народной медицине гагаузов / Е.Н. Квилинкова – Кишенев, 2010. – 390 с.
6. Квилинкова Е.Н. Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности / Е. Н. Квилинкова – Кишинев, 2007.

7. Мечковская Н. Б. Язык и религия / Н. Б. Мечковская – М., 1998. – 682 с.

8. Покровская Л. А. Мусульманские элементы в системе христианской религиозной терминологии гагаузов // Советская этнография, 1997. № 1, С.139.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013

**Юзвяк И.П.**, асп.,

Институт востоковедения им. А. Крымского НАН Украины

### **САКРАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА ГАГАУЗСКОГО НАРОДА И ЕЁ ОТОБРАЖЕНИЕ В РЕЛИГИОЗНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ГАГАУЗСКОГО ЯЗЫКА**

*В статье рассматривается формирование этнической и религиозной идентичностей гагаузского народа, развитие культуры, влияние и её отображение в религиозной терминологии гагаузского языка.*

**Ключевые слова:** гагаузский народ, сакральная культура, христианская религиозная терминология.

**Yuzvyak Iryna**, PhD student,

A. Krimskiy Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, Kyiv

### **SACRAL CULTURE OF GAGAUZ PEOPLE AND DISPLAYING IT IN THE RELIGIOUS TERMINOLOGY OF THE GAGAUZ LANGUAGE**

*The article deals with the formation of the ethnic and religious identities of the Gagauz people, the development of culture, influence, and displaying it in the religious terminology of the Gagauz language.*

**Keywords:** Gagauz people, sacral culture, the Christian religious terminology.

**УДК 83'373.6**

**Юревич М.В.**, к.філол.н., наук.спів.,

Інститут філології КНУ імені Шевченка

### **СПІЛЬНІ ВИТОКИ КОНЦЕПТІВ "ІМ'Я" ТА "МАТИ" (ПСЛ.\*ІМАТІ) НА ТЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СУЧАСНОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ**

*Дослідження присвячене аналізу етимологічних витоків концептів "ім'я" (ім.) та "мати" / псл.\*imati (дієсл.), несподівано виявлена*